

EUDEL-EKIKO HITZARMENA DELA ETA EUSKALTZAIN- DIAREN TOPONIMIA LANTALDEAREN PLANGINTZA

Bilbo, 1999-VI-04

*Mikel Gorrotxategi,
euskaltzain urgazlea eta
Onomastika batzordeko idazkaria*

EUDELek eta Euskaltzaindiak hitzarmena sinatu dute aurten hiru lan nagusi gauzatzeko:

- Autonomia Erkidego biztanle entitateen izenak finkatzea (udal, kontzeju eta auzo).
- Kale izendegietako arazo nagusiak aztertu eta irtenbideak proposatzea.
- Erkidegoko toponimia txikia normalizatzeko irizpideak finkatzea.

1986an HPSrekin batera argitaratutako izendegia (*Euskal Herriko Autonomi Elkarteko Herri Izenak*) eguneratu beharra ikusi zen, batetik izen berriak gehitu direlako, eta bestetik azken urteotan egindako ikerketa eta finkatutako irizpideen arabera orduko izen batzuk berraztertu behar direlako.

Kasu batzuetan orduan ez zegoen informazioa lortu dugu, esaterako *Gal-damezko La Aceña* auzoan, *n.t.e.e.c./e.d.e.b.e.* agertzen zen, geroago jakin baitugu izen zahara *Atxuriaga* dela.

Besteetan zaharkituriko informazioa geneukan eta geroago egindako ikerketek euskarazko izen egokia argitu digute: *Egilatz*, *Txintxetru* edo *Subilla*, proposaturiko *Egiraz*, *Intxetru* edo *Subilana* izenen ordez.

Azkenik zenbait kasutan badirudi egindako proposamen batzuk berraztertu beharko lirakeela, hara hor *Batxikabo*, *Artzentaless* edo *La Puebla de Labarka*.

Bigarren lana kale izenak normalizatzean antzeman daitezkeen arazo nagusiak, baina inongo udalerriko kaletegia aztertu gabe (horretarako tokian tokiko udalbatzarrekin egin behar da hitzarmena), zerrendatzea eta irtenbideak proposatzea izango da.

Azkenik, toponimia txikia finkatzeko erabili beharreko irizpideak finkatzeko proposamena gauzatu du eta proposamen horiek Onomastika batzordeari aurkeztu onikusia eman diezaizkien.

Helburua, azken finean, erakunde guztietan irizpide beretsuak erabiltzea izango da, tokian tokiko berezitasunekin, noski. Horretarako irizpideak ez ezik, trerabatea ere nahitaezko ikusten du batzordeak eta hori da ikastaro honen helburua.

IZENAK NORMALIZATZEKO URRATSAK

Izenak normalizatzean segitu beharreko irizpide linguistikoak Patxi Salaberrik jorratuko ditu eta ez naiz horretaz arituko, finkatzeko proposamena egin aurretik egin beharreko lanaz baizik.

Euskal Herrian etxegintza dela eta etangabe ari dira kale eta auzune berriak eraikitzen, edota industrialde, kiroldegi edo horrelakoak, eta egoera honek izen batzuk toponimo txiki eta ezezagun izatetik handi eta ezagun izatera eramaten ditu. Horrela, *Bidezabal*, Getxoko kale izen berri eta ezezaguna zen Metrobilbaok bertan geltokia, eta bi urtez bidaia amaiera, jarri zuen arte. Era berean, pentsatzekoa da *Bagatza* izena, aipatu lurpeko horren bigarren lineako geltokia eta Barakaldoko auzoa, ezagun egingo dela laster. Donostian, *Garbera* edo *Illunbe* izenak aipatu ahal dira, oso denbora gutxian berebiziko garrantzia hartu dute eta.

Izendapen berrian antzineko leku izena gorde nai bada, eta badirudi hori dela zentzuzkoena, ikertu beharko da, zein den izen egokia eta bere idazkera jakiteko.

Lehenengo eta behin jakin behar dugu zein den (edo diren) gaur egun erabiltzen den izena. Horretarako fidagarrienak, nola ez, adineko pertsonak izaten dira, ahal dela auzokoak noski. Dermio hori mendian baldin bada artzainak egokiagoak izango dira nekazariak baino eta azken hauek baserrietxeetan bizi baina kanpoan lan egiten dutenak baino.

Zein den egungo izena eta ebakera dakigula leku hori historian zehar izendatzeko erabilitako izen edo izenak bilduko ditugu. Bizkaiko kasuan lehen-dabiziko urratsa XVIII. mendeko Bizkaiko Fogerazioak aztertzea da. Gipuzkoan XIX. mendeko *Nomenclator de la Provincia de Guipúzcoa*, nahiz eta bizkaieraz egiten den eskualdean arazoak eman, gipuzkera batuan burutu baitzuten, besteak beste, *barri* guztiak *berri* bihurtuz. Araben G. Lopez de Gureñuren *Toponimia Alavesa* liburu bikaina erabili beharko da. Bigarren ikerketa lekua Katastroa da, ahal dela mende hasierakoa eta azkenik lur eremu horietako jabetza eskriturak, inportanteenak, baina askotan irakurtzeko arazoak izaten dira. Zer esanik ez, ikerketa monografikorik egotekotan bere biziko laguntza izango dira.

Baina egungo izenek arazo bi izan ditzakete, batetik jatorrizko izenaren aldaera laburtu eta desitxuratuak izatea; *bisku*, *Iratzegibeaskoa* mendez mende, edo azken urteotako ordezkapenak, maiz Jose Luis Lizundiak aipatu duen be-

zala, santuen izenez ordezkatuak. Hor ditugu esaterako: *Santa Eufemi(a)*, *San Donato* edo *San Pedro*, mendiak jatorriz *Urregarai*, *Beriain* eta *Beratz*.

Ordezkapen hauek askotan mende honetan gauzatu dira, eta askotan gauzaten ari dira eta euskaldunek jatorrizko izenari eusten dioten bitartean erdaldunen artean izen berria zabaltzen den bitartean. Adibide ezagunak dira Bizkaiko *Urgoiti* edo *Beteluri* izenak, azken urteotan *El Gallo* eta *Venta Alta* eta inoiz *Goiko Benta* izenez ezagutzen, nahiz eta inguruko euskaldun askok izen zaharra erabili.

Egungo forma laburtuak erabiltzea ez da gomendagarria eta *Artia*, *Akar-teixa* eta *Iturtze* moduko idazkerak ez dira egokiak, osoagoak diren *Arteaga*, *Akartegieta* eta *Iturritza* baizik. Beraz, egungo izena eta historian zehar erabilitakoa erabili beharko ditugu euskarazko izen egokia hautatzeko. Zentzuzkoena, zer esanik ez, ikerketa hori burututakoan ebazpen proposamena eta zergatiak Euskaltzaindiko Onomastika batzordeara igortzea da, azken honek erabakia har dezan.

Adibide praktikoa emateko *Isusquíza* edo *Isúsquiza* aipatu ahal dugu. Bizkaian hiru lekutan agertzen da, Gordexolan, Plentzian eta Arratzun. Badirudi *itsuski*, landare bat, gehi -tza ugaritasun atzizkia dugula eta *Itsuskitzea* izan beharko dela. Gordexolan euskara galduta dagoenez, ezin jakin nola ebasten zuten, azentua salbu, egun *isúskiza* (/i;ú'sa/) baita. Plentziakoari dagokionez egun erabiltzen den izena *Abanico* dugu, bertan egindako txalet-hiria izendatzeko erabilia, euskaldun askok *Abanikue* bihurtua. Zorionez, banaka batzuek jatorrizko izena darabilte: *Isúkitze* (/i;úkice/). Honek argi adierazten du *Isuskitzea* dela ofizialdu beharreko aldakia eta ez udalak jarritako *Isuskiza*. Arratzuakoa berriz, egun *Itxuskitzea* (/i'čú'ca/) esaten dute, jatorrizko *Itsuskitzaren* aldakia. Gordexolakoa Plentziakoaren arabera normalizatu beharko dugu, hurbilago baitago azpieuskalki horretatik.

KALE IZENAK NORMALIZATZEKO ARAZO NAGUSIAK

Egoera desberdinak badaude ere, kale izenen izendapenak direla eta zein izan behar den prozedura egokiena azaltzen saiatuko naiz. Zenbait kasutan, egokia izan liteke udal prozedura bakar bat finkatzea, aurrerantzean egingo diren izendapenak arautzeko. Tamalez, badakit zenbait lekutan euskara zerbitzua aintzat hartzen bada, askotan etxegintza saileko tenkokrata ez jakin baten esuetan dagoela auzia.

IRIZPIDEAK

Lehentasuna eman beharko zaie tokian tokiko leku izenei, batetik Euskal herriko ondare kulturala direlako eta bestetik izen neutroak diren aldetik ez dutelako zeharkako arazorik sortzen.

Leku izenak, Euskararen legean agertzen denari jarraiki jatorrizko hizkuntzaren idazkeran emango dira, izen bikoitzak tradizio bikoitza dagoen kasuetara utziz, *Areeta/Las Arenas* esaterako, baina ez *Retuerto* edo *Bagatza* izenen kasuetan.

Bitasuna saihesteko aurreko irizpide hori, ahal dela, izendapen guztietara zabaldu behar dugu, batetik erabilterrezagoak direlako, eta gure eginkizunetako bat jendeari erreztasunak ematea izan behar baita, eta bestetik izen bikoitzak emateak bere biziko arazoak eman ditzakeelako. Batzuetan egoera diglosikoa dela medio izen bat baztertuko da, euskarazkoa ea beti, arazoak emanez, batzuek euskarazkoa erabiliko baitute eta beste batzuek gaztelaniazkoa. Adibide bat ematearren Getxoko Elexalde inguruko kale berriena da, non txori izenak hizkuntza bietan eman dituzten; *Calle del Tordo/Zozo kalea*. Inoiz izenaren zati bat amankomuneko baldin bada eta generikoa itzultzen denean, erdipurdikako izen bitxiak sortzen dira: *Avenida Algortako*, *La calle del Bertsolari*, etab.

1. KALEAK, PLAZAK ETA PARKEAK

Toponimia finkatzeko arau nagusiak Eusko Legebiltzarreko 1982.eko azaroaren 24ko legeak arautzen ditu. Lege horren arabera Euskaltzaindia da toponimia finkatzean erakunde aholkulari bakarra Autonomi Erkidegoan eta izenak jatorrizko hizkuntzaren idazkeran eman behar dira. Hori da izendegi hau gauzatzean erabili den irizpide nagusia.

Aurrekoari lotua eta kaleizendegien erabilera ikusirik, erabiltzaileari erreztasunak ematea ere badenez gero, izenak finkatzean erabilgarritasuna bilatzen saiatu gara. Hori dela eta, izenak bortxatu gabe, hizkuntza bietan ahalik eta hurbileneoak aukeratzen ahalegindu gara. Arrazoi beragatik inoiz azaltzen diren izen luzeak eta erabilgaitzak, bereziki generikoa baduten izenekin, erraztera jo dugu. Generikoa dutenek arazo bi sortzen dituzte: batetik izenak bikoizten dira, generikoak desberdinak izateaz gain joskera dela-eta lekune bana hartzen dutelako (*Calle del Doctor Begiristain/Begiristain Doktoarearen kalea*); bestetik generiko horiek gehienetan eguneroko jardueran desagertu egiten dira, jendeak izen berezia baino ez baitu erabiltzen. Hori dela-eta, nahiz eta proposamenean azaldu, izen ofiziala aldatzea erakunde honi ez, baizik udal agintariei baitagokie, izen generikoa kentzea proposatzen da, hortaz *Begiristain kalea/Calle (de) Begiristain*.

1.1. Izen bereziekin

Egitura orokorra honako hau da: [*Izen berezia + kalea*]. Adibidez: *Aizkorri kalea*, *Ibaeta plaza*, *Julio Urkixo kalea*, *Toribio Altzaga kalea*, *Txurruka*

kalea, etab. eta ez **Aizkorriren kalea*, **Ibaetako kalea* edo **Julio Urkixoren kalea*, etab. Beraz ez da gaztelaniaz agertzen den *de* preposizioa itzuliko: *Calle de Cervantes/Cervantes kalea*.

1.2. Izen aurruntekin

1.2.1. Izen elkartu gisa

Kale edo plaza izenaren lehen osagaia izen arrunt bat izan daiteke. Gaztelaniazko deituran, batzuetan singularra eta plurala bereizten badira ere, euskaraz, oso ongi dokumentaturiko usadio jator baten arabera, izen elkartu gisa ematearen aldeko gara, hots, inolako artikulua ez kasu markarik gabe: *Konstituzio plaza*, *Foru pasealekua*, *Soldadu plaza*, *Merkatari plaza*, *Portu kalea*, etab. Eta ez **Konstituzioaren plaza*, **Foruen pasealekua*, **Merkatarien plaza* edo **Portuko kalea*.

1.2.2. Genitibo markarekin

Hala ere, zenbaitetan, ez zaigu iruditu bidezko artikulua ezabatzea. Izan ere, batzuetan, sintaxiak hala eskaturik, genitiboaren hondarkia nahitaezko gertatzen da: *Etxebarritarren plaza/Plaza de los Etxebarri*, *Euskal Kortsarioen kalea/Calle de los Corsarios vascos*, esaterako.

Genitiboaren hondarkia ezin ezaba daiteke, bestalde, deizioaren mugatutasunak artikulua azaltzea eskatzen duenean. Hori gertatzen da, adibidez, izen bereziaren ondoan izen generikoa azaltzen denean, bereziki pertsona izenaren ondoren lanbidea edo gainerako izen edo adjektibo deskribatzailearen bat dugunean. Adibidez: *Arbos Musikariaren pasealekua*, *Jose Eloseggi Alkatearen kalea*, *Marañon Doktoarearen kalea*, *Jauregi Jeneralaren plaza*, e.a.

Hala ere, erabilerak generikoa desagertarazi duenean hobe da izen berezia soilik ematea: *Jose Eloseggi kalea*, *Marañon kalea*, etab. Ez da horrelakorik proposatzen generikoa kentzea nahasgarria izan daitekeenean, izen berezia errepikatzen den kasuetan esaterako.

Genitibo marka ezin ezabatua gertatzen da, orobat, artikulua nahitaezkoa dugunean: *Abuztuaren Hogeita Hamaikako kalea* (1), *Alfontso VIII.aren kalea*, *Ternuako Arrantzaleen kalea*.

(1) *Abuztuaren Hamaika kalea* ere egokia bada ere, gaur egun usadio zabaldueña denbora marka erebiltzea denez horrela proposatzen da.

1.2.3. *Leku-genitiboarekin*

Batzuetan —kasu gutxitan, egia esan— deizioak leku bati erreferentzia egiten dionez gero, *-en* genitiboaren ordez, *-ko* leku-genitiboa izango dugu *Ategorrietako galtzada zaharra, Urdinzubiko kalea, Amarañañeko kalea, Narros Etxeko kalea*, etab. Nongo kasua erabiliko da bestalde zubi edo tunel izendatzean, hori baita erabilera jatorra.

1.3. **Kale izena toponimo zahar bat denean**

Horrelakoetan izena bere horretan errespetatzen da, forma ihartutzat emanez. Horrek esan nahi du batzuetan artikularekin agertuko dela eta beste batzuetan artikulurik gabe. Nolanahi ere, kasu batean eta bestean hitza oso-osorik gordeko da, izen berezia balitz bezala. Horrela, *Abandoibarra* edo *Aranbizkarra*, alde batetik, eta *Illunbe* bestetik. Hala ere, artikulua agertzen bada deklinatzean Bizkaia moduan egingo da: *Abandoibarra, Abandoibarreko, Abandoibarretik*, e.a.

1.4. **Bide osagaia duten kaleak**

Hauetan, bide osagaiak aski informazio ematen duenez, kale hitza ez idaztea gomendatzen da. Batzuetan artikularekin emango da: *Amezketabidea, Agitibidea*, etab., eta beste batzuetan artikulurik gabe: *Aldapabide*, adibidez. Horren arazoa berezko erabilera da, bide-dun toponimoak horrela ibiltzen direlako. Oro har, toponimoa berria denean artikularekin emango da.

Bide osagaia aurreko hitzari itsatsia idatzi behar da, *Altxuenebidea, Errotazarbidea, Murgilbidea*, salbu ezkerreko elemento hori bi hitzez edo gehiagoz osatua egon edo gaztelaniazkoa denean. Adibidez: *Elbira Zipitria Andereñoaren bidea* edo *Aingeru Zaindarien bidea*.

2. **PERTSONA IZEN-DEITUREN GRAFIA**

Dudarik ez dago arlo hau dela korapilatsuen eta zailena ebazteko. Bidezkoena hizkuntza bakoitzari berea ematea denez deiturak jatorrizko hizkuntzaren idazkeran emango dira. Hala ere Espainia edo eta Ameriketako euskal deitura dutenak ugariak izanik gogorra litzateke haiei ere aldatzea, *Bolivar askatzailea*, esaterako, eta horrelakoetan bere horretan uztea proposatzen da. Gauza bera gertatzen da garaikideak izan eta deitura euskalduntzeko aukera edukirik ere

euskaldundu ez dutenekin (*Gabriel Celaya* edo *Pio Baroja* modukoak). Ponte izenen kasuan berriz jabeek erabili zuten moduan jartzea erabaki zen, izen bikoitza, hala erabili zutenentzat gordez.

Euskal Herriko zenbait pertsonaia historikoren kasuan bidezkoa da euskaraz ematea, *Bernat Etxepare*, konparaziorako. Ez da gomendatzen mende honen hasierako idazkera. Beraz, *Uriarte'tar Joseba Andoni*-ren ordainez, *Jose Antonio Uriarte* emanen da.

2.1. Erdal izenak

Oro har, erdal izen-deiturak, dauden-daudenean utziko dira: *Calle Arturo Campion/Arturo Campion kalea*.

Dena dela, azentuari dagozkion seinu diakritikoak, hots tilde ikurrak ezabatzea proposatzen dugu.

2.2. Euskal izen-deiturak

Gorago esan bezala euskal deiturak euskal ortografiarekin eman dira, soil soilik. Ponte izenak, berriz, bere horretan utzi dira, idazkera bikoitza pertsonaia historikoa izan edo hala erabili zutenentzat utziz. Beraz: *Calle Isidro Antsoarena/Isidro Antsoarena kalea*, *Calle Javier Barkaiztegi/Javier Barkaiztegi kalea*, baina *Calle Bernat Etxepare/Bernat Etxepare kalea*, *Calle Juana de Albret/Joana Albret kalea*, etab.

3. EUSKAL LEKU IZENEN IDAZKERA ETA ERDARAZKO KALE IZENEN ITZULPENEA

Euskal toponimo batez osatutako izenak, euskal grafiara egokitu dira, izen bakarra emanez: *Zarautz*, *Zuhatzu*, *Munaitz*, etab. Hala ere, hizkuntza bietan tradizioa desberdinak daudenean izen bikoitza proposatzen da: *Donostia/San Sebastián* esaterako.

Erdal izen arruntak (*Ferrerias*, *Los Pinos*, *Astilleros*, etab.) ihartu gabe daudenean, euskarara itzuliko dira: *Oletak*, *Pinueta*, *Ontzitegiak*, etab.

Badira, ordea, beste deitura berriagoak, erakunderen bati dagozkionak, *Jabonera de Deusto* esaterako, hauek izen berezizat har daitezke eta, horrenbestez, tradiziorik ez den bitartean, ez dugu ukitu beharrik ikusi.

4. SANTU IZENA DUTEN KALEAK

Gure tradizioan, bai literaturan, bai onomastikan eta bereziki hagioponimian horrela agertzen diren santu izen zaharrekin, aposizio honetaz horniturik azaltzen direnekin (2), *Done*, *Dona* erabiltzea gomendatzen da, *San*, *Santa* adjektiboak gainontzekoentzat utziz. Hortaz, *Done Bladi kalea*, *Done Bikendi kalea*, *Done Joan kalea*, baino *San Frantzisko kalea*. Kristoren ama izendatzeko *Andre/a Maria* hobesten da.

5. KALE EDO PLAZA HITZA AIPATU GABE ARITU BEHAR DENEAN NOLA JOKA?

Errotulaziotik aparte, “kale” hitza eman gabe hitzegin nahi denean, toponimoak, izen sintagma normalizat deklinatu beharko lirateke: baldin artikulua badute, artikularekin (*Harrian*, *Harriko*, *Harritik*, etab.) eta ez badute, gabe, izen propio gisa: *Gaztelubiden*, *Gaztelubidetik*, etab.

Pertsona izena duten kaleetan ere, izen hori osorik hartuko da: *Antonio Gaztañetan*, *Nemesio Otañotik*, etab.

Baina izen elkartu modura eratutako izenetan (*Konstituzio plaza*, *Foru pasealekua*, *Bake plaza*, etab.) arazoa sortzen da. Izan ere, kasu batzuetan pluralean eman beharko litzateke: *Foruetan*, beste batzuetan berriz singularrean *Konstituzioan*. Beste zenbaitetan, azkenik zentzugabekeria litzateke generikoa kentzea: *Bakean*, *Geltokian* edo *Eskolan* esaterako. Hortaz, izen elkartu disa emandako kale izenetan ezin da generikoa (*kale*, *plaza*, etab.) kendu: *Posta kalea*, *Foru plaza*, *Iturri kalea*, etab.

Bestalde, eta hau inportantea da, sarritan helbideak jartzerakoan, ez da “kale” hitza agertzen. Orduan, absolutiboan emango da kalean: *Done Bladi*, 4; *Joan XXIII.a*, 3; etab. *Baina Konstituzio plaza*, 5; *Foru pasealekua*, 12, etab.

6. AZKEN OHARRAK. XAFLEN DISEINUA BIDERATZEKO IRIZPIDEAK

Euskara eta gaztelania, hitz ordenari begira, aski desberdinak direnez, biderik egokiena hizkuntza bakoitzari bere xafla eskaintzea da. Leku askotan plaka bakar batean eta sarritan elkarren hurren eman dira kale izenak *Avenida de*

(2) **Dona:** Alodia, Gracia/Garazi, Julia, Maria, Mariana, Pia. **Done:** Agustin, Bikendi/Bizente, Blas/Bladi, Emiliano/Millan, Erroman, Eztebe, Felix, Fruktuoso/Murtuts, Jakue (Donejakue bidea Compostelara zihoan bidea izendatzeko), Joane (Donibane), Julio, Jurgi, Kosme, Kristobal/Kristobare, Laurendi, Leon, Martie/Martin, Martzelo, Meteri, Mikel, Paulo, Pelaio, Petri, Salvatore, Saturdi, Sebastian, Tomas eta Zipriano.

Algortako etorbidea, esaterako, erabilera okerrak (batez ere gaztelaniaz) sortuz: “*vivo en la calle Algortako*”. Beraz egokiena holakoetan xafla bitan ematea da.

Bestalde, euskaraz artikulua eta kasu marka hondarkian bat eginik azaltzen baitira, ezin daitezke bi osagaiak berezirik idatzi, gaztelaniazko *de* preposizioarekin gertatzen denaren kontra. Hori dela-eta *Antso Jakituna-ren kalea* moduko idazkerak okertzat aitortuko ditugu. Holakoetan bereiz liteke *Antso Jakitunaren kalea* moduko idazkerak erabiliz, baina sistema honek ez luke balioko pluralerako, pluralean artikulua eta genitibo marka bat eginda agertzen baitira. *Nafarroako Errege-erreginen kalea*-ren kasuan, adibidez. Aurrekoa ikusita bereizketarik ez egitea prosatzen da.